

ВИТОКИ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ І «МИЛЬНІ БУЛЬБАШКИ» ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

О. Л. Вугальтер за кредитами.

Як відомо, до наукового дослідження існують два взаємовиключні підходи. Суть першого – виявити помилки в думках попередників і спромогтися їх уникнути; другого – вивчити, спираючись на досягнення сучасної науки, об'єкт дослідження *ab ovo* і лише потім зіставити отримані результати з досягненнями попередників.

У першому випадку дослідник априорі залишається в полоні уявних побудов попередників, бо критика теорії припускає визнання її основ. Другий підхід означає первісну незалежність дослідника. У даній роботі ми використовуємо другий дослідницький підхід. Опис інших точок зору, що зводять сутність економічних явищ до аналогії, має демонстраційно-інформаційний, а не критичний характер. Порівняльну ж оцінку залишимо за читачем.

Постановка проблеми. Ланцюг економічних криз – явище історичне. Перша локальна криза перевиробництва виникла в Англії в 1825 р., а перша світова – у 1857 р. [1]. Існують різні пояснення феномену економічних криз, проте загальної теорії криз не створено до цього часу. Загальне, що характеризує кризи як особливе явище, є, на нашу думку, не скорочення обсягів виробництва або зниження темпів зростання, а розпад економічних стосунків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційні пояснення фінансової кризи 2008–2010 рр. доволі суперечливі. Так, американські фінансисти вважають, що вона стала наслідком низької вартості кредитів, а це спричинило розширений попит, який призвів до будівельного буму з наступним поверненням до балансу через рецесію. Навпаки, національні банкіри і економісти стверджують, що саме розширений попит призвів до випереджаючого зростання цін на будівництво житла, унаслідок чого вирости ставки

за кредитами.

Так, головний економіст Saxo Bank Девід Карлсбол пише: «Стратегія carry trade полягає в запозиченні коштів у національній валюті держави, що встановила низькі відсоткові ставки конвертації, і інвестуванні їх у національній валюті держав, які встановили високі відсоткові ставки. Ризиком даної стратегії стає можлива зміна обмінного курсу використовуваних валют. Саме це відбулося в жовтні 2008 р. і призвело до того, що бульбашка carry trade (тоді був приплив спекулятивного капіталу в японську ієну) лопнув услід за іншими бульбашками фінансових ринків. ... Центральні банки не стурбовані такою поведінкою [збільшенням обсягів операцій carry trade – *Авт.*], тому що вони зацікавлені в тому, щоб ці бульбашки надувалися, це їхнє головне завдання. Вони зацікавлені в тому, щоб свято не кінчалось. Для них значно краще, коли надуваються бульбашки, йде 60–70% зростання, навіть на ринку, який реально нічим не підкріплений. Важливо створити певний настрій в суспільстві, щоб люди знову почали купувати, споживати, це виглядає набагато позитивніше з точки зору і центральних банків, і банкірів, і уряду, а також тих, хто відповідальний за ухвалення політичних рішень. Тобто це абсолютно робота і стратегія центральних банків» [5].

Раніше у ЗМІ неодноразово наголошувалося, що політика ФРС, якою до 2006 р. керував Грінспен, призвела до утворення бульбашки на ринку нерухомості США і подальшої кризи цього сектору економіки... Сам Грінспен раніше заявляв, що поточна криза може вважатися за унікальне явище, яке трапляється раз або два за сто років [6].

Можна помітити, до образних висловів у науковій мові зазвичай вдаються тоді, коли суть проблеми не з'ясована, а сама проблема не осмислена.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зупинимось на вельми поширеному поясненні фінансової кризи за допомогою аналогії з *мільною бульбашкою*. «Феномен» мільної бульбашки складається з двох частин. По-перше, він є прообразом явищ, які швидко наростають і несподівано руйнуються, проте така аналогія нічого не додає до розуміння економіч-

них циклів і криз. По-друге, мильна бульбашка – прообраз явищ неістотних, нікчемних. Але тоді виникає питання: «Як із незначних причин можуть виникнути вельми відчутні наслідки?»

Зазвичай пояснення зводяться до того, що висхідна стадія економічного циклу зобов'язана діяльності урядів, тоді як низхідна – наслідок корисливих намірів підприємців. Зрозуміло, суспільству не властива раціональність у тому ж розумінні, що й індивідові. З іншого боку, і економічна криза, і бум є наслідком і проявом суспільної свідомості. Дійсно, якби суб'єкт економічних відносин виявився безрозсудною істотою, то не почав би відмовлятися від непотрібних покупок, продовжував би займатися збитковим бізнесом і здійснював би інші недоречності, які зберігали б економіку «на плаву». Дещо подібне було притаманне економіці радянського соціалізму із постійно затовареними складами готової продукції, яка не користувалася попитом, і численним парком морально застарілих верстатів, що перевищував кількість робітників.

Новизна дослідження складається із новизни підходу до зазначеної теми, пов'язаної з розкриттям латентних економіко-фінансових процесів, і новизни методології. Автор виходить з тези, що ніщо не виникає з нічого. Виникнення кризи – це лише явище, яким завершилися латентні процеси багаторічного розвитку економіки в минулому, як сутність економічного процесу взагалі, а зовсім не наслідок окремих випадковостей, які можна було б усунути. Але знайти адекватний підхід ще не означає вирішити задачу. Інший бік новизни дослідження полягає в тому, що автору вперше вдалося розкрити саме ті механізми взаємодії складових зазначеного явища, які, за будь-яких обставин, повинні були з часом призвести до фінансової кризи – це цілком легітимні депозитні і кредитні відносини між забудовниками, будівельниками і депозитно-кредитними установами (банками). Для вирішення останньої задачі знадобилося скористатися оновленим методом дослідження – конструюванням дескриптивної канонічної моделі.

Мета дослідження – з'ясувати природу фінансових криз взагалі і в кредитово-залежній сфері відтворення (житлове будівництво), зокрема. У роботі був започаткований окремий напрям дослідження – вивчення особливостей ціноутворення, що притаманний певному сектору нефінансової сфери, який функціонує, завдяки поєднанню депозитних і кредитних чинників, на тлі диференціації за доходами покупців-збудовників.

Метод дослідження. Якщо йдеться про моделювання фінансових відносин, то зазвичай мають на увазі так звані економіко-математичні моделі. Їхнє призначення – здійснення шляхом математичної формалізації прийнятих теоретичних уявлень.

Інші дослідники у своїх працях послуговуються неформальним імпліцитним пошуковим методом, який має дві відмінності: акцентування уваги на розмаїтті випадкових речей, які дійсно властиві особливій ситуації, проте, за невизначеності першопричини, не можуть вважатися головними факторами економічного явища; системна відкритість – несамодостатність, або суттєва залежність від обставин, що виходять за межі цих досліджень.

Наш метод впливає з іншої мети – дослідити реальні відносини поза межами існуючих теоретичних уявлень – на рівні визначення теоретичних основ. Проте безпосередньо це здійснити неможливо, бо на реальні обставини одночасно впливають безліч чинників, що утворюють інформаційний шум. Отже, метод цього дослідження будується на конструюванні дескриптивної канонічної (спрощеної, гранично абстрагованої) моделі об'єкта науки і аналізу її функціонування.

Визначимо головні принципи побудови канонічної моделі:

- явна вказівка на властивості моделі: все, що передбачається, підлягає опису, а те, що не описане, не істотно;
- закритість (самодостатність), що припускає, зокрема, відстеження повного циклу грошового звернення;
- гранична простота, або канонічність – мінімізація інформаційного шуму, що дозволяє сподіватися на виявлення таких зв'язків, які залишаються прихованими під час безпосереднього аналізу;
- параметри моделі постулюємо по можливості незмінними, а умови – нейтральними, симетричними, стабільними, позбавленими тенденції, що звільняє нас від необхідності пояснювати і доводити протилежне.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо депозитарно-кредитний механізм посередництва в грошовому обігу як приклад узаконеної фінансової піраміди.

Сутність фінансової піраміди як прогресуючого накопичення грошових коштів, яке неминує закінчується розпадом фінансових стосунків (крахом), розкривається низкою наступних міркувань.

Побудуємо канонічну модель указанного процесу, в основу якої покладемо дві умови:

- незмінність грошової маси в обігу;

• принцип безперервності струменя – сума грошових потоків, що входять у банк, дорівнює сумі потоків, що витікають з банку, тобто банк не займається тезаврацією.

Уявімо, що *узагальнений найнятий робітник-вкладник* у перший місяць покладе на депозит певну частку узагальненої заробітної плати, тоді в наступному місяці ці гроші мають повернутися до нього через кредитні і ринкові канали у вигляді чергової заробітної плати.

Потік внесків, що надходять у банк, роздвоюється: одна частина повертається депозитаріям; друга – видається банком у вигляді кредитів. Це у свою чергу формує потік погашення боргів.

Різницю між *валовим* потоком внесків, що надійшли, і потоком повернення, який додатково включає в себе нараховані відсотки, назвемо *поток чистого депозиту*. Чистий депозит належить до *витратної* величини і визначається одиницею виміру *ог/оч* (одиниця грошова поділена на одиницю часу). Чистий депозит не слід плутати із залишком на депозитному рахунку, який належить до категорії *масових* величин визначається одиницею виміру *ог* (одиниця грошова). Залишок на депозитному рахунку дорівнює алгебраїчній сумі чистих депозитів за всі роки.

Різницю між валовим потоком наданих кредитів і потоком повернених (погашених) боргів, що додатково включає в себе нараховані відсотки, назвемо *поток чистого кредиту*. Чистий кредит належить до *витратної* величини і вимірюється в *ог/оч*. Його не слід плутати із залишком на кредитному рахунку, який належить до *накопичувальної* величини і вимірюється в *ог*. Залишок на кредитному рахунку дорівнює алгебраїчній сумі чистих кредитів за всі роки.

Отже, на одному банківському рахунку накопичуються депозити, а на іншому – кредити, але маса грошей (у теоретичному, а не статистичному розумінні) від цього не збільшується, а лише циркулює по замкнутому колу.

Через певний час наш працівник-вкладник може накопичити на депозитному рахунку грошей більше, ніж їх є в обігу, і тому в разі кризи не зможе одноразово отримати суму вкладених коштів (незалежно від нарахованих відсотків).

Наскільки б стійкою не уявлялася *легітимна* банківська система – це всього лише подібність відкладеної фінансової піраміди. Зазначимо, що остання полягає в привласненні банком депозитів (в основному фізичних осіб) з подальшим штучним банкрутством. Для залучення вкладників «пірамідальний» банк встановлює над-

мірні відсотки за депозитами без наміру надання компенсуючих, тобто кредитних, послуг. Потік внесків збільшується за рахунок безперервного припливу все нових і нових осіб-депозитаріїв (тоді як у звичайній практиці банк має умовно постійну клієнтуру, причому кожний з клієнтів багато разів більш менш регулярно робить внески). Вкладники, хоча і підозрюють пастку, але розраховують на те, що встигнуть повернути депозити з відсотками ще до краху банку, проте потік вкладників вичерпується за короткий час (від півроку до двох).

Тільки поєднання депозитарної і кредитної функцій робить діяльність банків суспільно корисною [1]. Кредитування, джерелом якого в наведеній моделі економічних стосунків виступають депозити, – це спосіб:

- підтримки обігових коштів підприємств. Унаслідок дискретності ринкових операцій неминуче утворюються тимчасові лаги між моментами постачання товару і їхньою оплатою;

- акумулювання засобів на перспективних напрямках розвитку. Зазначимо, що нерівномірність і незбалансованість економічних процесів є необхідною умовою розвитку.

Інакше кажучи, це спосіб забезпечення товарних стосунків і прискорення економічного розвитку. Тому небезпідставним видається твердження, згідно з яким держава як фінансовий регулятор *умовно не винна* в неповерненні депозитів під час кризи, адже банківські операції пішли на користь усьому суспільству, а вкладення в економіку були приблизно пропорційні достатку громадян.

Особливості депозитарного і кредитного механізмів інфляції у сфері житлового будівництва

Житлове будівництво пов'язане з витратами на купування землі і виконанням усього комплексу і повного циклу будівельно-монтажних робіт. Воно належить до депозитарно- і кредитно-залежної сфери відтворення, припускаючи первинний внесок, з одного боку, і довгострокове кредитування, з іншого.

Розглянемо окремо *депозитарний* і *депозитарно-кредитний* механізми інфляції у сфері житлового будівництва, для чого заздалегідь необхідно створити об'єкти аналізу – канонічні моделі відповідних економічних стосунків.

Депозитарна модель інфляції у сфері житлового будівництва припускає, що:

- загальна інфляція в державі, за винятком тієї, що розглядається нижче, відсутня;
- можливість потенційного покупця житла

(дольника багатоквартирного будинку або забудовника котеджу) побудувати житло на виплат визначається величиною первинного внеску;

- джерелом первинного внеску є сума поверненого депозиту, яка дорівнює величині всіх раніше вкладених забудовником грошей плюс відсоток на депозит;

- решта частини ціни житла, що становить вторинний внесок, відшкодовується будівельній фірмі покупцем житла за рахунок наданої йому банківської позики і в депозитарній моделі не розглядається;

- обсяг житлового будівництва в країні є незмінний (як наслідок монополізації будівельного виробництва), що, з урахуванням нижченаведеного, забезпечує незмінну кількість щорічних покупців житла;

- число покупців житла, що бажають і можуть побудувати житло в розстрочку (платоспроможний попит) перевищує можливості будівельної індустрії, що створює чергу потенційних покупців;

- усі покупці житла мають однакові доходи, з яких вони регулярно і рівними сумами (наприклад, 10 *ог/ол*оч* (одиниць грошових, що припадають на одиницю людську і одиницю часу, або гроші, що припадають на одну людину в рік) поповнюють свої депозитні рахунки;

- до початку будівництва всі покупці володіють однаковими сумами заощаджень, наприклад 100 *ог/ол* (одиниць грошових, що припадають на одну людину).

Функціонування депозитарної моделі. У перший рік будівництва будівельна фірма, виходячи з принципу досягнення можливого максимуму доходу, повинна встановити величину первинного внеску покупця на рівні суми його заощаджень, тобто 100 *ог/ол*. Дійсно, установивши меншу величину, фірма, вочевидь, недоотримає відповідну частку можливого доходу; установивши розмір внеску хоча б на 1 *ог/ол* більше, вона отримає нульовий дохід, бо за умовою моделі ні в кого немає таких сум.

Наступного року заощадження кожного забудовника зростуть на 10 *ог/ол*, тобто становитимуть 110 *ог/ол*. Враховуючи попередні міркування, необхідний розмір первинного внеску становитиме 110 *ог/ол* проти 100 *ог/ол* у попередньому році. Таким чином, скажімо, через 10 років розмір першого внеску повинен подвоїтися.

Далі введемо до моделі додаткові умови:

- черга забудовників спочатку обмежена контингентом осіб з однаковими грошовими доходами;

- у процесі купування житла спочатку сформований контингент потенційних забудовників-черговиків скорочується;

- грошові доходи менш забезпеченої частини населення поступово зростають [3], отже, контингент осіб з достатніми доходами (потенційні покупці житла) безперервно відновлюється. Зазначимо, що за умови незмінності грошової маси в обігу таке може відбуватися лише за рахунок збідніння іншої частини населення.

Проте за таких, здавалося б цілком сприятливих умов, все ж таки виникає ефект *невідтворюваності* черги потенційних покупців житла. Дійсно, хоча черга потенційних покупців житла має поповнюватися (відновлюватися) за рахунок появи нових осіб з достатнім доходом, проте в кожній хвилі нового контингенту потенційних покупців сума заощаджень становитиме лише ті самі 100 *ог/ол*, а значить, відставатиме від безперервно зростаючої величини первинного внеску. Ця обставина не дасть змоги потенційному (з погляду збільшеного доходу) покупцю набути реального статусу покупця. У результаті початково сформована черга потенційних покупців прогресивно скорочуватиметься, що за умови незмінного обсягу житлового будівництва має призвести до кризи будівельного перевиробництва.

Момент виникнення небалансу платоспроможного попиту і пропозиції завжди несподіваний, бо багаторічне скорочення черги потенційних забудовників ніяк не відбивається на доходах будівельної фірми до того самого часу, поки число реальних покупців чергової хвилі не стане менше деякої кількості, яка відповідала б обсягам розпочатого будівництва.

З іншого боку, первинний внесок набуває економічного сенсу тільки тоді, коли існує гарантія надходження подальших внесків, джерелом яких стає кредитування забудовників. (Щоправда, тут можливий феномен «піраміди», тобто коли покупці першої хвилі отримують житло, оплачуване первинними внесками покупців другої і третьої хвиль без залучення кредитів. Число незадоволених покупців швидко зростає, і сумнівність цих відносин незабаром стає очевидною).

Депозитарно-кредитна модель інфляції у сфері житлового будівництва припускає, що:

- загальна інфляція в державі відсутня;
- потік чистих депозитів від усіх вкладників країни (а не тільки потенційних покупців житла) незмінний; цей потік формує основну частину валового потоку кредитів;
- норма відсотка на кредит незмінна;

• можливість потенційного покупця житла побудувати житло на виплат визначається величиною банківської позики і величиною доходу, який дає змогу поступово погашати борг;

• усі покупці житла мають однакові доходи, з яких вони регулярно погашають борг з нарахованими відсотками;

• обсяг житлового будівництва в країні незмінний, що, з урахуванням нижченаведеного, забезпечує незмінну кількість щорічних покупців;

• число покупців, які бажають і можуть побудувати житло на виплат (платоспроможний попит) перевищує можливості будівельної індустрії, що створює чергу потенційних покупців;

• у початковий момент *узагальнений банк* усім покупцям першої хвилі надає однакові позики, наприклад 100 *ог/ол* строком на 30 років.

Функціонування депозитарно-кредитної моделі. Виходячи з умов моделі, фонд кредитування в початковий момент дорівнював чистому депозиту.

Нехай кредитування кожної чергової хвилі покупців здійснюється щокварталу рівними (протягом календарного року) сумами, і нехай покупець-позичальник погашає відповідну частину боргу (включаючи відсотки) один раз на рік протягом 30 років, скажімо, у розмірі 10 *ог/ол*оч*. (3,33 *ог/ол*оч* – погашення боргу і 6,67 *ог/ол*оч*, або 6,67% – відсоткова ставка. Таким чином, кожен позичальник першої хвилі поверне 300 *ог/ол* замість отриманих 100 *ог/ол*).

Через рік для кожної щоквартальної хвилі покупців, величина кредиту може бути збільшена, бо до незмінної величини *чистого депозиту* може бути додана величина, що дорівнює розміру погашення боргів, яка надійшла, від попередніх кредитів: $100 + 10 = 110$ *ог/ол*. Щоправда, частину надбавки яка має покрити валові банківські витрати (прибуток, заробітна плата, витрати на придбання матеріалів і інші поточні витрати), необхідно відняти від цієї суми. Таким чином, дійсна величина нової хвилі кредитування становитиме не 110, а 108 *ог/ол* проти попередніх 100. Оскільки норма відсотка прийнята в нашій моделі незмінною, то 6,67% від 108 становитиме 7,20 *ог/ол*оч*, а загальна величина щорічного погашення боргу – $3,33 + 7,20 = 10,53$ *ог/ол*оч* проти попередніх 10, що означає *безперервне зростання кредитування на фінансування будівництва незмінного обсягу, тобто природне зростання ціни*.

Наведений механізм зростання цін інспірований, з одного боку, банком (його можливістю надання кредитів у зростаючих розмірах), а з іншої – будівельною фірмою, причому обидві

інституції керуються принципом досягнення можливого максимуму свого доходу.

Якщо введемо в модель додаткові умови, аналогічні тим, що були наведені в попередньому розділі, то, як і раніше, виникає ефект *невідтворюваності* черги потенційних забудовників, обумовлений тим, що зростання грошових доходів частини населення за рахунок поглиблення диференціації не встигає за прогресуючим зростанням величини боргових зобов'язань. (Адже за рахунок доходів покупців повертаються кредитні борги).

У результаті черга потенційних покупців прискорено скорочуватиметься, що при незмінному обсязі житлового будівництва має призвести до кризи перевиробництва. Момент виникнення незабезпеченого ліквідністю кредитування завжди несподіваний, бо багаторічне скорочення черги потенційних покупців-позичальників ніяк не відбивається на доходах *узагальненого банку* до того часу, поки не виявить себе численними випадками непогашення боргу.

Крім того, передбачуваний спочатку незмінним (як джерело кредитування) потік *чистого депозиту* насправді повинен скорочуватися після досягнення деякого максимуму [2] за рахунок того, що потік повернення депозитів рано чи пізно має перевищити валовий потік внесків на величину депозитного відсотка. Більш того, додаткове скорочення потоку чистого депозиту відбувається в результаті вилучення покупцями банківських внесків для здійснення початкового внеску в будівельну фірму, тобто необхідність початкового внеску знаходиться в суперечності з можливостями поповнення кредитного фонду, що передбачає ті самі цілі.

Феномен хвилевого підвищення цін. Слід звернути увагу на те, що зростання цін на кінцевій фазі будівельно-монтажних робіт спричинює хвилеве зростання цін у напрямі, протилежному руху товару від будівельної індустрії до добувних галузей. Пов'язане з цим зростання витрат у сфері будівництва призводить до скорочення прибутку *узагальненої будівельної фірми*, а це стає додатковим спонукальним мотивом для чергового витка цін.

Інакше розуміють економічні процеси в [4]: «Перманентне і найчастіше нічим не мотивоване (!) збільшення розцінок на ринку будматеріалів, який у передкризові роки зростав подібно до мильної бульбашки, лише посилює ситуацію».

Висновки

Отже, запропоновано моделі можливих варіантів економічних відносин, яким властива самодос-

татність, канонічна простота, і функціонування яких висвітлює циклічність фінансових процесів взагалі і в кредитній сфері відтворення (житлове будівництво), зокрема. Сенс цих побудов може бути виражений таким чином: скільки б реальність не відрізнялася від моделі щодо масштабів, складності, різноманітності і інерційності – це не виключає дії на економку канонічних факторів.

Що стосується України, то, починаючи з 2005 р., сума залишків на банківських депозитах у незмінних цінах практично не збільшувалася. Коли приплив валових депозитів дорівнює відпливу, *потік чистого депозиту* дорівнює нулю. Таким чином, це джерело кредитування вичерпалося задовго до початку світової фінансової кризи. Тепер, щоб надати новий кредит, банк має спочатку отримати борг за попереднім кредитом. Звідси і надвисокий відсоток за кредитом, і стан нестійкості банківської системи. Проте існують

і інші джерела кредитування: короткострокові кредити центрального банку, зарубіжні позики і, нарешті, власний капітал комерційних банків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вугальтер А. Л. Фундаментальная экономия. Динамика. – М.: Экономика, 2007. ISBN 978-5-282-02671-9
2. Вугальтер А. Л. О природе денежно-кредитной цикличности // Экономика Украины: глобальные вызовы и национальные перспективы. – К.: НДЭИ. – 2009. – С. 47–68. ISBN 978-966-1531-06-1
3. Ноздрина Н. Н., Шевяков А. Ю., Шнейдерман И. М. Проблемы и решения жилищной обеспеченности жителей Москвы // Экономика мегаполисов и регионов. – 2008. – № 4. – С. 14–21.
4. Отечественная стройиндустрия переживает сложное время. – СПб., 2011. webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GMsM0C7CcBQJ:evroremontu.ru/archives/2325
5. Карсбол Д. Я бы назвал такой рост фальшивым, необоснованным, 2011. webcache.googleusercontent.com
6. Истинные причины кризиса. – М., 2011. www.infocrisis.ru/reasons.html

УДК 658.001.76

КЛАСТЕРИ ЯК МОДЕЛЬ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

О. В. Гривківська, канд. екон. наук,
Л. А. Кургузенкова

Постановка проблеми. Перехід української економіки на інноваційний тип розвитку можливий лише за умови диверсифікації економіки і суб'єктів господарювання зокрема, підвищення їхньої інноваційної активності на основі створення нових форм організації підприємництва у тому числі таких, як територіально-виробничі кластери. Світовий досвід переконливо доводить ефективність, конкурентоспроможність і закономірність появи таких мережних організаційних структур. Україна вперше застосувала концепцію бізнес-кластерів у 1998 р., яка була абсолютно новою для неї.

Метою статті є дослідження теоретичних основ розвитку кластерів як елемента сучасних національних економічних моделей, які сприяють забезпеченню сталого розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення здійснення ефективних реформ неможливе без упровадження нових концепцій розвитку:

робота в цьому напрямі потребує повного використання суспільних ресурсів, співробітництва представників влади, науки і бізнесу. У зв'язку з цим все більшу увагу наукової громадськості привертає державна політика і практика кластеризації, зміст якої полягає в прискоренні економічного розвитку і підвищенні конкурентоспроможності окремих економічних суб'єктів (підприємств, регіонів, країн, окремих територій і міст) шляхом використання переваг суспільного поділу праці і ущільнення їхньої науково-виробничої взаємодії в результаті утворення кластерних об'єднань. Кластери, які являють собою складну систему взаємозв'язків між економічними суб'єктами, дають змогу підсилити корисний ефект від підприємницької діяльності і виступають дієвим інструментом організації економіки, контролю економічної діяльності, підвищення конкурентоспроможності як окремих суб'єктів господарювання, так і регіонів, країн, макроінтеграційних